

СУДДІВСЬКЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

В. Смородинський

*Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)*

Теорія права визначає тлумачення норм права як юридичну діяльність, спрямовану на встановлення й розкриття їх змісту шляхом його усвідомлення суб'єктом тлумачення й у необхідних випадках роз'яснення для інших суб'єктів. Суддівське тлумачення юридичних норм є мистецтвом тлумачення юридичних термінів та понять суб'єктами суддівської діяльності, яке справедливо вважається вершиною юридичної майстерності, кульмінаційним пунктом юридичної діяльності суддів. Воно є однією з центральних ланок у процесі винесення судового рішення.

Питання тлумачення юридичних норм достатньо опрацьовані теорією права. Але суддівському тлумаченню права властиві специфічні риси й проблеми, які ще недостатньо висвітлені вітчизняним правознавством. Зміст і значення суддівського тлумачення зазвичай звужується до казуального тлумачення юридичних норм. Водночас проблема тлумачення права судьями є більш широкою й потребує ретельного вивчення вітчизняною юридичною наукою (західне правознавство розвиває її давно й плідно).

Відомо, що за суб'єктним складом тлумачення поділяється на офіційне та неофіційне. Суддівське тлумачення завжди є офіційним, оскільки його можливість або необхідність прямо передбачена законом. Інша річ – рівень владнообов'язковості його результатів. Взагалі не можна ставити знак рівності між владнообов'язковістю й офіційністю. Так, тлумачення положень Конституції й законів України, що містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України й рекомендаціях Вишого господарського суду України, окремих думках суддів Конституційного Суду України, не є обов'язковим, але є офіційним, оскільки існування цих документів прямо передбачене відповідними нормами законів України “Про судоустрій України” й “Про Конституційний Суд України”.

Суддівське тлумачення за рівнем владнообов'язковості може бути поділене на чотири види: 1) загальнообов'язкове (міститься у рішеннях Конституційного Суду України); 2) обмежено обов'язкове (міститься у рішеннях загальних і спеціальних судів усіх інстанцій або впливає із змісту цих рішень); 3) рекомендаційне (оформлюється в постановах Пленуму Верховного Суду України й рекомендаціях або листах Вишого господарського суду України, може також міститись у правових позиціях щодо розгляду судами окремих категорій справ); 4) дискусійне (міститься в окремих думках суддів, зокрема Конституційного Суду України).

Останні два види тлумачення хоча й об'єднує відсутність владнообов'язковості, але на цьому їх схожість закінчується. Цінність окремої думки судді Конституційного Суду України – це власна цінність офіційного документа, автором якого завжди є відомий правознавець, яскрава особистість в юриспруденції, документа, що містить результат персонального тлумачення цією особистістю юридичних норм. Крім того, оскільки рішення Конституційного Суду не підлягають оскарженню, перегляду та скасуванню, окрема думка є останньою офіційною можливістю судді висловити широкому загалу, передусім суб'єктам законодавчої ініціативи, свою особисту альтернативну позицію, яка цілком або частково не збігається з позицією колективного судового органу. Інструментальної цінності суддівське тлумачення, що міститься в окремій думці, набуває тільки в разі його застосування суб'єктами законотворчості в процесі вдосконалення, узгодження норм, які були предметом розгляду Конституційним Судом у відповідній справі.

Зовсім іншу, яскраво виражену інструментальну цінність має тлумачення норм, що міститься у постановах Пленуму Верховного Суду України й рекомендаціях Вишого господарського суду України. При узагальненні практики нижчих судів на основі усталених принципів права уповноважені органи Верховного Суду та Вишого господарського суду своїми вказівками “долають” недосконалість, невизначеність існуючих норм. Цей вид суддівського тлумачення звернений не до певного суду, навіть не до всіх судових інстанцій, а до всього суспільства (як рекомендована, а не нормативна модель

належної правової поведінки!), оскільки відповідно до Конституції України кожному громадянину надається невід'ємне право звернення до суду за захистом своїх прав. Безумовна інструментальна цінність суддівського тлумачення, що міститься у зазначених актах, доповнюється його власною цінністю як результату інтелектуально-вольової діяльності кращих правознавців-практиків.

Обмежено обов'язкове тлумачення є казуальним, офіційно діє в межах конкретної справи. Однак фактично і його дія не вичерпується одним випадком, оскільки дати тлумачення юридичної норми, яке підходить тільки для одного випадку, неможливо. Процесуальне законодавство прямо встановлює принцип юридичної преюдиційності рішень судових органів, що набрали чинності, а отже, й преюдиційності казуального тлумачення, результатом і виразом якого є зазначені рішення. Крім того, практика інтерпретації юридичних норм судьями вищої інстанції (наприклад, апеляційної) не може не впливати на рішення в подібних справах, що виносяться судьями районних судів. Цей вплив визначається як професійним авторитетом суддів вищої інстанції, так і їх процесуальними можливостями (скасування або зміна судового рішення). Отже казуальне суддівське тлумачення є не індивідуальним, а носить саме обмежено обов'язковий характер.

Що стосується загальнообов'язкового суддівського тлумачення, яке деякі правознавці називають нормативним, то воно має загальну дію, поширюється на невизначене коло осіб і необмежену кількість випадків. Прикладом цього виду тлумачення є рішення Конституційного Суду України. Воно є виключно легальним як таке, що виходить від прямо уповноваженого Конституцією органу й має на меті роз'яснення положень нормативно-правових актів, розгляд яких належить до компетенції Конституційного Суду.

У рішенні Конституційного Суду загальнообов'язковим є тільки тлумачення положень того нормативного акта, визначення конституційності або роз'яснення якого є завданням Конституційного Суду у відповідній справі. Тлумачення окремих положень інших актів, посилення на які містяться в мотивувальній частині рішення, є результатом застосування Конституційним Судом систематичного способу тлумачення, має допоміжний, похідний характер і не може вважатися загальнообов'язковим, навіть коли йдеться про акти, тлумачення яких належить до компетенції цього суду. Водночас таке тлумачення, яке умовно можна назвати допоміжним, має безумовну цінність, причому як для вирішення даної справи (інструментальна цінність), так і на майбутнє як результат інтелектуальної діяльності компетентних правознавців (власна цінність).

Важливе місце в дослідженні суддівського тлумачення права займають питання юридичної герменевтики як методології тлумачення. Саме вони є стрижневими в сучасних західних дослідженнях проблем суддівської діяльності й мають велику праводослідницьку перспективу. Навіть з урахуванням відмінностей суддівської діяльності в умовах романо-германської й англо-американської правових систем, слід визнати, що суддівське тлумачення права – це тлумачення не тільки юридичних норм, але й принципів права. Щонайменше, саме судді є тими суб'єктами правозастосування, що мають застосовувати норми-принципи як норми прямої дії. Яскравим прикладом є конституційний принцип верховенства права, який багато років чекає офіційної суддівської інтерпретації й практики безпосереднього застосування. Актуальною для суддівської діяльності є проблема правової невизначеності, згідно з якою в значному класі справ право не забезпечує єдиної правильної відповіді або наявний корпус правових норм дає змогу прийти до декількох протилежних результатів. Вона є спільною для суддів обох правових систем. Запропонована Р. Дворкіним для її розв'язання інтегральна герменевтична програма суддівського тлумачення права фактично є універсальною й такою, що потребує нашої уваги (з урахуванням вітчизняних особливостей суддівської діяльності). Адже правова невизначеність є небезпечною для принципу верховенства права в умовах будь-якої правової системи. Таким чином, слід констатувати інструментальну недостатність для ефективної суддівської діяльності класичного європейського погляду на тлумачення як інтерпретацію тексту, механічну "реконструкцію думки, що міститься в законі" (Ф. Савіньї) – без урахування інших вагомих чинників, зокрема принципів права.

Отже загальне поняття суддівського тлумачення права можна визначити як інтелектуально-вольову юридичну діяльність судді, яка має офіційний характер, спрямована на встановлення й розкриття дійсного змісту норм і принципів права й результатом якої є формування суддівського знання, а кінцевою метою – винесення правосудного судового рішення.